

KASPER HANUS
(UNIwersytet Jagielloński,
UNIwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu,
UNIVERSITY OF SYDNEY)

SARMACI A PÓŁNOCNA ODNOGA SZLAKU JEDWABNEGO

STRESZCZENIE

Terminem „Szlak Jedwabny” określamy całą sieć szlaków handlowych, które prawdopodobnie już od początku I tysiąclecia przed naszą erą łączyły Europę i Daleki Wschód. Intensyfikacja handlu nastąpiła na przełomie er w związku z konsolidacją polityczną zarówno Chin (rządy dynastii Qin i Han), Azji Centralnej (Imperium Kuszanów), jak i w basenie Morza Śródziemnego (hegemonia Imperium Rzymskiego). W tych warunkach potężne państwa były w stanie zapewnić odpowiednie warunki do prowadzenia handlu. W swojej najbardziej „klasycznej” formie Szlak Jedwabny zaczynał swój bieg w stolicy Hanów Chang’an (nieдалeko obecnego Xi’an, prowincja Shaanxi, Chińska Republika Ludowa), następnie korytarzem Gansu docierał do Sinciang, gdzie obrzeżami pustyni Taklamakan dochodził do Azji Centralnej. Stamtąd przez Persję docierał do portów wschodniego Morza Śródziemnego, głównie Antiochii. Stamtąd orientalne towary były rozsyłane na cały basen Morza Śródziemnego. Oprócz głównego szlaku, który ewoluował na przestrzeni dziejów, istniała cała siatka dróg uzupełniających, jak odnoga z Kotliny Tarymskiej przez przełęcze Hindukuszu i Karakorum do Indii czy Morski Szlak Jedwabny, opisany między innymi przez Periplus Morza Erytrejskiego jako szlak z Berenike w Egipcie przez Indie i Malaje do południowych Chin. Na szczególną uwagę zasługuje tak zwana północna nitka Szlaku Jedwabnego, która według Helmuta Uhliga była najstarszą częścią tej drogi handlowej. Szlak ten również zaczynał się w Środkowych Chinach, ale za korytarzem Gansu gwałtownie skręcał na północ, przekraczał góry Tien Szan i osiągał Wielki Step. Następnie towary przemieszczano bez przeszkód na zachód dzięki politycznej stabilizacji stepu nazywanej przez Uhliga Pax Scythica. Europejskim końcem szlaku miały być greckie kolonie na północnym wybrzeżu Morza Czarnego, między innymi Tanais nad Donem, skąd towary miały być dystry-

buowane zarówno poprzez Greków w kierunku basenu Morza Śródziemnego, jak również sprzedawane na zachód, do „barbarzyńskiej” Europy. W czasach rzymskich tereny te były kontrolowane przez ludy sarmackie, w związku z czym Sarmaci brali udział w tej wymianie handlowej. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie, jak pozostałości tej wymiany handlowej widoczne są w materiale archeologicznym z obszaru północnego wybrzeża Morza Czarnego i dorzecza dolnej Wołgi.

SŁOWA KLUCZOWE

Sarmaci, basen Morza Czarnego, Szlak Jedwabny, lustra brązowe, handel chińsko-europejski

INFORMACJE O AUTORZE

Kasper Hanus
Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński
Instytut Prahistorii, Uniwersytet Adama Mickiewicza
Department of Archaeology, University of Sydney
e-mail: kasper.hanus@gmail.com

WSTĘP

Terminem „Szlak Jedwabny” określamy całą sieć szlaków handlowych, które prawdopodobnie już od początku I tysiąclecia przed naszą erą łączyły Europę i Daleki Wschód¹. Samo pojęcie „Szlak Jedwabny” zostało po raz pierwszy użyte przez niemieckiego geografa Ferdinanda von Richthofena (niem. *Seidenstraße*) w drugiej połowie XIX wieku². Intensyfikacja handlu nastąpiła na przełomie er w związku z powstaniem scentralizowanych organizmów państwowych, zarówno Chin (rządy dynastii Qin i Han), Azji Centralnej (Imperium Kuszanów), jak i w Basenie Morza Śródziemnego (Imperium Rzymskie). W tych warunkach potężne państwa były w stanie zapewnić odpowiednie warunki do prowadzenia handlu. W swojej najbardziej „klasycznej” formie Szlak Jedwabny zaczynał swój bieg w stolicy Chin dynastii Han – Chang’an (niedaleko obecnego Xi’an, prowincja Shaanxi, Chińska Republika Ludowa), następnie korytarzem Gansu docierał do Sinciangu, gdzie obrzeżami pustyni Takla Makan dochodził do Azji Centralnej. Dalej przez Persję docierał do miast Lewantu, głównie Antiochii. Stamtąd orientalne towary były dystrybuowane do innych ośrodków w basenie Morza Śród-

¹ H. Uhlig, *Jedwabny Szlak*, Warszawa 2007, s. 6.

² D. Waugh, *Richthofen’s “Silk Roads”: Toward the Archaeology of a Concept*, “The Silk Road” 2007, Vol. 5, No. 1, s. 4.

ziemnego. Oprócz głównego szlaku, który ewoluował na przestrzeni dziejów, istniała cała siatka dróg uzupełniających, jak odnoga z Kotliny Tarymskiej poprzez przełęcz Hindukuszu i Karakorum do Indii czy Morski Szlak Jedwabny, opisany między innymi przez *Periplus Morza Erytrejskiego*³ jako szlak z Berenike w Egipcie przez Indie i Malaje do południowych Chin. Na szczególną uwagę zasługuje tak zwana północna nitka Szlaku Jedwabnego, która według Helmuta Uhliga była najstarszą częścią tej drogi handlowej⁴. Szlak ten również zaczynał się w Środkowych Chinach, ale za korytarzem Gansu gwałtownie skręcał na północ, przekraczał góry Tien Szan i osiągał Wielki Step. Następnie towary były sprzedawane bez przeszkód na zachód dzięki stabilności politycznej na Wielkim Stepie nazywanej przez Uhliga *Pax Scythica*. Europejskim końcem szlaku miały być greckie kolonie na północnym wybrzeżu Morza Czarnego i Azowskiego, między innymi Tanais nad Donem, skąd towary miały być dystrybuowane poprzez Greków w kierunku basenu Morza Śródziemnego, jak również sprzedawane na zachód, do „barbarzyńskiej” Europy. W czasach rzymskich tereny te były kontrolowane przez ludy sarmackie, w związku z czym brali oni udział w tej wymianie handlowej⁵.

STEP PONTYJSKI, KLIMAT I GEOGRAFIA

Termin „Step Pontyjski” znany też jako „Step Pontyjsko-Kaspijski” (ryc. 1) odnosi się do najbardziej wysuniętej na zachód części Wielkiego Stepu Eurazjatyckiego (nie licząc „stepowej wyspy” na terenie obecnych Węgier, ryc. 2). Step Pontyjski ciągnie się przez północne wybrzeża Morza Czarnego i Azowskiego, na zachodzie jego granicą jest ujście Dunaju. Na północnym zachodzie i północy przechodzi on w tak zwany lasostep, a następnie w formację lasu umiarkowanego. Wschodnia część Stepu Pontyjskiego ograniczona jest przez góry Ural, Kaukaz i Morze Kaspijskie. Z ekologicznego punktu widzenia jest to step łąkowy, to znaczy porośnięty przez wysokie trawy (dochodzące do 120 cm). Klimat jego jest kontynentalny, suchy, z upalnym latem i chłodną zimą. Niskie opady uniemożliwiają rozwój roślinności leśnej i powodują zagrożenie suszami, które w przeszłości doprowadzały do ruchów populacji. Badania genetyczne współczesnych koni dowodzą, że zwierzę to zostało udomowione właśnie na tym terenie⁶.

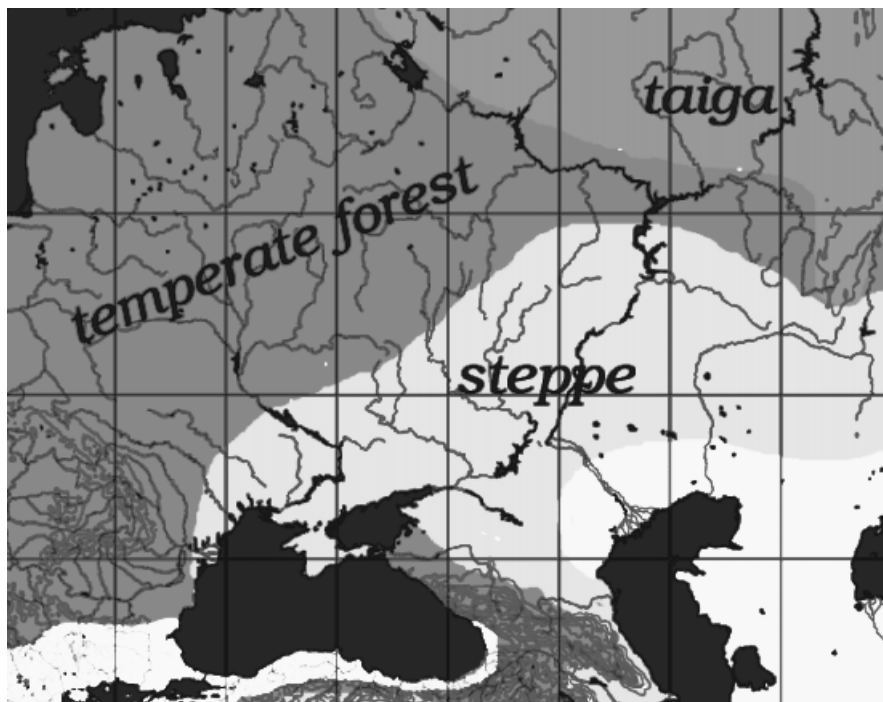
³ *The Periplus of the Erythrean Sea*, trans. L. Casson, Princeton 1989.

⁴ H. Uhlig, op. cit.

⁵ R. Brzeziński, M. Mielczarek, *Men-at-arms. The Sarmatians 600 BC–AD 450*, Oxford 2002, s. 2.

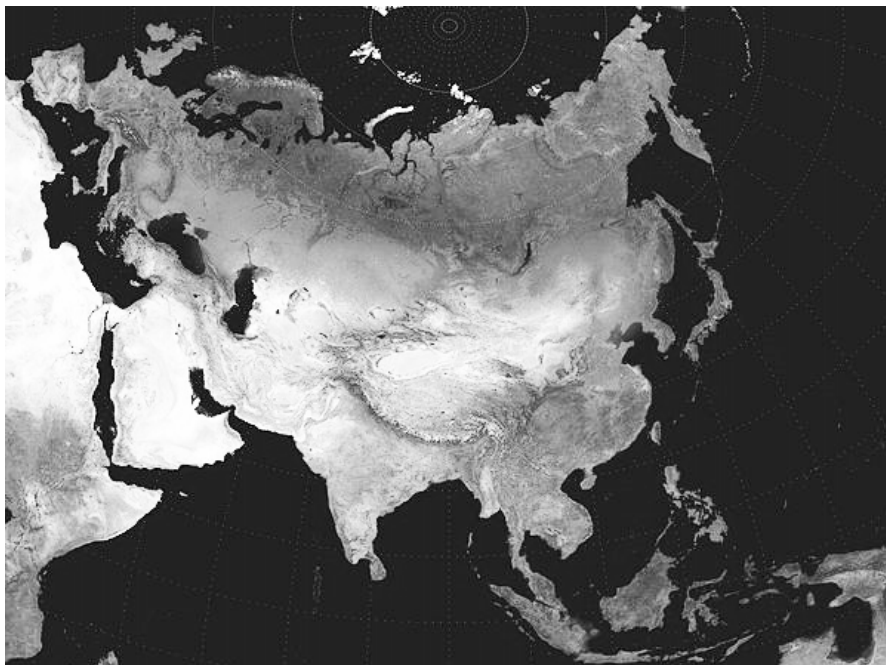
⁶ C. M. Wade, E. Giulotto, S. Sigurdsson et al., *Genome Sequence Comparative Analysis, and Population Genetics of the Domestic Horse*, „Science” 2009, Vol. 326, No. 5954.

Ryc. 1. Mapa stref klimatycznych Europy Wschodniej

Źródło: Fundacja WikiMedia, [online] https://en.wikipedia.org/wiki/Geography_of_Ukraine#/media/File:Pontic_Caspian_climate.png [dostęp: 10.08.2015].

Ryc. 2. Mapa Wielkiego Stepu

Źródło: Fundacja WikiMedia, [online] https://en.wikipedia.org/wiki/Geography_of_Ukraine#/media/File:Eurasian_steppe_belt.jpg [dostęp: 20.08.2015].

SARMACI, POCHODZENIE I WCZESNA HISTORIA

Sarmaci po raz pierwszy zostali wspomniani na kartach historii w dziele Herodota (*Dzieje*, ks. IV), gdzie pojawiają się pod nazwą Sauromaci. Wśród naukowców toczy się dyskusja, czy Sarmatów można utożsamiać z Sauromatami⁷, jednak przeważająca większość obecnie utożsamia te dwie nazwy z jedną konfederacją plemion (na przykład Brzeziński i Mielczarek)⁸. Grecka nazwa „Sauromaci” być może jest związana z greckim słowem *sauros*, oznaczającym jaszczura. Sarmaci, odziani w zbroję łuskową i mający sztandary ze smokami, mogli kojarzyć się Grekom z mitycznymi jaszczurami. Sarmaci, podobnie jak Scytowie czy Partowie, byli koczownikami pochodzenia irańskiego i posługiwali się językiem z rodziny irańskiej⁹. Mimo irańskiego pochodzenia przyswoili część obyczajów typowych dla azjatyckich koczowników. Autorzy antyczni wywodzą ich pochodzenie od Amazonek – Sarmaci mieli zostać zrodzeni ze związków Scytów z mitycznym plemieniem wojowniczek. Legenda ta ma korzenie we wspólnym języku, jak również w stosunkowo licznych znaleziskach grobów sarmackich kobiet pochowanych z bronią¹⁰. Problemem, który również budzi kontrowersje, jest skład konfederacji Sarmatów, jako że nie byli oni ludem homogenicznym. Antyczni historycy dzielą Sarmatów na ludy Aorsów, Syraków, Roksolanów, Jazygów czy Alanów (niektórzy autorzy antyczni zaznaczają, że Alanowie również byli konfederacją różnych ludów), które często walczyły ze sobą. Na przykład Aorsowie i Syrakowie walczyli po przeciwnych stronach w czasie wojen sukcesyjnych w Królestwach Bosporańskich¹¹. Strabon (*Geografia*, ks. XI, rozdz. 2) dzieli Sarmatów na Jazygów, Urgów, Roksolanów i Sarmatów Królewskich, co Harmatta interpretuje jako typową dla stepowców konfederację z jednym plemieniem dominującym¹². Wśród badaczy panuje zgoda, że w czasie „złotej ery” Scytów, kontrolujących tereny północnego wybrzeża Morza Czarnego, Sarmaci zamieszkiwali tereny „na wschód od rzeki Tanais (Donu)”, na stepie, w rejonie południowego Uralu i dolnego biegu Wołgi¹³. Okres ten nazywany jest Sauromackim (do 400 roku p.n.e.) w chro-

⁷ J. Harmatta, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, [w:] Acta Universitatis De Attila Jozsef Nominatae, Acta Antiqua et Archaeologica, Tomus XIII, Szeged 1970, s. 12–15.

⁸ R. Brzeziński, M. Mielczarek, op. cit.

⁹ E. Hildinger, *Warriors of the Steppe. A Military History of Central Asia 500 BC to 1700 AD*, Cambridge 2001, s. 47.

¹⁰ R. Brzeziński, M. Mielczarek, op. cit., s. 1.

¹¹ Tacyt, *Roczniki*, ks. XII, rozdz. 15, [w:] idem, *Dziela*, tłum. S. Hammer, Warszawa 2004.

¹² J. Harmatta, op. cit., s. 15

¹³ R. Brzeziński, M. Mielczarek, op. cit.

nologii zaproponowanej przez wybitnego polskiego badacza Tadeusza Sulimirskiego¹⁴. W tym czasie Sarmaci mieli pokojowo koegzystować ze Scytami, a w 507 roku p.n.e. sarmacki kontyngent miał wspierać Scytów w czasie wojny z Persami.

SARMACI – HEGEMONOWIE STEPU PONTYJSKIEGO

Jednak Sarmaci, wykorzystując słabość Scytów, obrócili się przeciw swoim pobratymcom i w IV–II wieku p.n.e. wypierali Scytów z ich siedzib nad Morzem Czarnym. Okres ten nazywany jest wczesnosarmackim¹⁵. Pierwszym plemieniem, które miało wejść w kontakty z Grekami, byli Syrakowie, którzy mieli przywędrować na step kubański (wschodnie wybrzeże Morza Azowskiego). W roku 310/309 p.n.e. król Syraków Arifernes miał uderzyć na Królestwa Bosporańskie, jednak jego siły zostały rozbite nad rzeką Thates¹⁶. W następnych wiekach Syrakowie mieli uczestniczyć w wydarzeniach politycznych w obszarze nadczarnomorskim, między innymi w walkach z królestwem Pontu. Syrakowie byli postrzegani jako najbardziej zhellenizowane z plemion sarmackich. Ich kultura oddziaływała także na mieszkańców Królestw Bosporańskich. W II wieku naszej ery ziemie Syraków zostały najebrane przez sarmackich Alanów, w wyniku czego część pokonanych przyłączyła się i zasymilowała z najeźdźcami, a część wyemigrowała na zachód, na obszary Dobrudży i dolnego Dniestru, co ma swoje odzwierciedlenie w materiale archeologicznym. W tym samym czasie w dorzeczu dolnej Wołgi rozwijał się inny szczep Sarmatów, Aorsowie. Sama nazwa plemienia wywodzi się prawdopodobnie od irańskiego słowa „biały”, kolor ten był utożsamiany ze wschodem, więc możliwe, że nazwę tego ludu można tłumaczyć jako „ludzie zamieszkujący wschód”¹⁷. Aorsowie znani są nie tylko ze źródeł archeologicznych, ale i z licznych źródeł pisanych klasycznych i chińskich. Księga Han wspomina o poselstwie chińskiego cesarza, który aby zabezpieczyć swoje granice, starał się podburzyć Aorsów przeciwko Xiongnu, zagrażającym granicom Państwa Środka. Informacja ta wskazuje na daleki zasięg terytorium Aorsów, jako że mieli graniczyć ze środkowoazjatyckimi siedzibami Xiongnu. Khazanov zwraca uwagę, że według Strabona przez terytorium Aorsów przebiegał szlak handlowy, którym miały być przewożone towary indyjskie i „babilońskie”¹⁸. Jednak w pierwszym i drugim wieku naszej ery Aorsowie,

¹⁴ T. Sulimirski, *The Sarmatians*, New York 1970.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ R. Brzeziński, M. Mielczarek, op. cit., s. 5.

¹⁷ Ibidem, s. 6.

¹⁸ Khazanov A., *Nomads and the Outside World*, Madison, WI and London 1994, s. 211.

podobnie jak Syrakowie, ulegli dominacji Alanów i ostatnia wzmianka o nich pochodzi ze 193 roku naszej ery. Następnie znikają oni z kart historii, prawdopodobnie „rozplynęli się” w masie ludów konfederacji Alanów.

Przebywający w pasie stepów nadczarnomorskich Sarmaci nawiązywali kontakty z prowincjami rzymskimi oraz greckimi ośrodkami nadczarnomorskimi, znajdującymi się w strefie wpływów Imperium Rzymskiego. O kontaktach Imperium Rzymskiego z Sarmatami w I wieku n.e. wspomina między innymi Owidiusz (poeta spotykał sarmackich jeźdźców w Tomis, gdzie przeżył 10 lat i nawet nauczył się języka Sarmatów-Jazygów), jednakże w świetle znalezisk archeologicznych z Dobrudży i otaczających ją ziem nie można mówić o stałym przebywaniu tam Sarmatów w początkach naszej ery¹⁹.

Najbardziej jaskrawym manifestem wpływów sarmackich w rejonie północnych wybrzeży Morza Czarnego wydaje się panowanie „scytyjskich królów” w Olbii²⁰. Samo określenie „król scytyjski” pojawiło się w jednym tylko źródle epigraficznym²¹. Źródła pisane milczą na temat koczowniczych władców miasta, jednakże olbijscy „pierwsi archonci” o irańskich imionach Farzój (gr. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΑΡΖΟΙΟΥ) i Inismej (gr. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΝΙΣΜΕΩΣ) pozostawili po sobie ślad w mennictwie olbijskim. Pierwsze miedziane monety z imieniem Farzoja pojawiły się w Olbii w 48/49 roku n.e. W odróżnieniu od klasycznych przedstawień na monetach tego ośrodka, monety Farzoja przedstawiały na awersie głowę Zeusa, na rewersie zaś wizerunek orła i greckie litery ΠΑ (pierwszy archont). Po siedmiu latach panowania Farzój zaczął bić monetę złotą. Było to swego rodzaju ewenementem, gdyż bicia lokalnej złotej monety zakazał już Oktawian August²². Na wczesnych złotych monetach Farzoja bita była sarmacka tamga – używany przez koczowników znak rodowy. Prócz tamgi na monecie znajdował się portret samego *basileusa* – na awersie złotej monety przedstawiono młodego człowieka z wąsami. Na monetach datowanych na 56/57 rok n.e. tytuł Farzoja (ΠΑ) został zastąpiony przez ΕΥ. Po dziesięciu latach przerwy w mennictwie olbijskim, spowodowanym czynnikami natury politycznej, Farzój ponownie wypuścił do obiegu złotą monetę. Tym razem portret władcy na awersie przedstawiał archonta już starszego i brodatego. Na rewersie monety pojawił się symbol Olbii – delfin. Złote monety drugiego panowania Farzoja oraz srebrne monety jego następcy, Inismeja, były

¹⁹ М. Б. Щукин, *Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе*, „Советская Археология”, 1, 1989, s. 70–71.

²⁰ Idem, *Царство Фарзоя. Эпизод из истории северного Причерноморья*, Сообщения Государственного Эрмитажа, XLVII, Ленинград 1982.

²¹ Ю. Г. Виноградов, *Очерк военно-политической истории сарматов в I н.э.* *Вестник древней истории*, No. 2, 1994, [za:] <http://Annales.info/sarmat/1v/sarmates.htm> [dostęp: 16.05.2013].

²² М. Б. Щукин, *Царство Фарзоя...*, op. cit., s. 36.

bite w latach 69–83 n.e. W 83 roku n.e. Olbia miała już być wolna od „cesarzy scytyjskich”²³.

Choć kultura późnoscytyjska i kultura Sarmatów miały wiele cech wspólnych, M. Б. Шукін przypisuje „archontom olbijskim” Farzowej i Ininsmejowi sarmackie pochodzenie²⁴. Prócz obecności sarmackich tamg na monetach, za połączeniem monet Farzoja i Inismeja ze środowiskiem Sarmatów przemawiało pochodzenie zabytków – monety te były odnajdywane od bliżej nieokreślonych „bałkańskich” oraz mołdawskich stanowisk na zachodzie po lewobrzeże Dniepru na wschodzie²⁵. Źródła pisane wzmiankują migracje Sarmatów na stepy nadczarnomorskie od prawobrzeża Dniepru aż po ujście Dunaju już na przełomie er (Strabon, ks. VII, rozdz. 17). Według badaczy kultury sarmackiej Farzój i Inismej mogli być wodzami Aorsów lub Roksolanów²⁶.

Kolejnymi dwoma ludami, które miały stanowić „awangardę” Sarmatów na zachodzie, byli Jazygowie i Roksolanowie (ryc. 3). Jazygowie na przełomie er zamieszkiwali tereny nad Dniestrem, a Roksolanowie nad dolnym Dnieprem. W okresie późnosarmackim (od przełomu er do około 400 roku n.e., według Sulimirskiego) ludy te uczestniczyły w większości wydarzeń związanych z relacjami pomiędzy Rzymem a środkowoeuropejskim Barbaricum, a część Jazygów miała osiedlić się na Nizinie Węgierskiej. Relacje te są zwięźle przedstawione w tabeli chronologicznej, zaproponowanej przez Richarda Brzezińskiego i Mariusza Mielczarka.

Kolejnym szczepem Sarmatów byli Alanowie, którzy pojawiają się na kartach historii około I wieku n.e.²⁷ Ta nowa fala koczowników początkowo zajęła tereny na wschód od Donu, wcześniej należące do Aorsów i Syraków. Prawdopodobną przyczyną wędrówki Alanów na zachód byli Xiongnu, którzy napierali na alańskie siedziby w Azji. Na podbitych przez siebie terytoriach Alanowie, którzy byli konfederacją plemion, utworzyli silne państwo, z którego najeżdżali swoich sąsiadów, między innymi w 73 roku n.e. Partię czy w 135 roku n.e. Azję Mniejszą (atak został odparty przez prokonsula Kapadocji Flawiusza Arriana). O wyprawie Alanów na Medię wspomina Józef Flawiusz (*Wojna Żydowska*, ks. VII, rozdz. VII). Państwo Alanów zostało osłabione przez wędrówkę Gotów nad Morze Czarne, a następnie w IV wieku po Chrystusie zostało najechane przez Hunów²⁸. Część Alanów została przymusowo wcielona do Imperium Hunów, część zbiegła na zachód i została przez Rzymian osadzona na

²³ Ibidem, s. 37.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, s. 36.

²⁶ Ю. Г. Виноградов, op. cit.

²⁷ T. Sulimirski, op. cit.

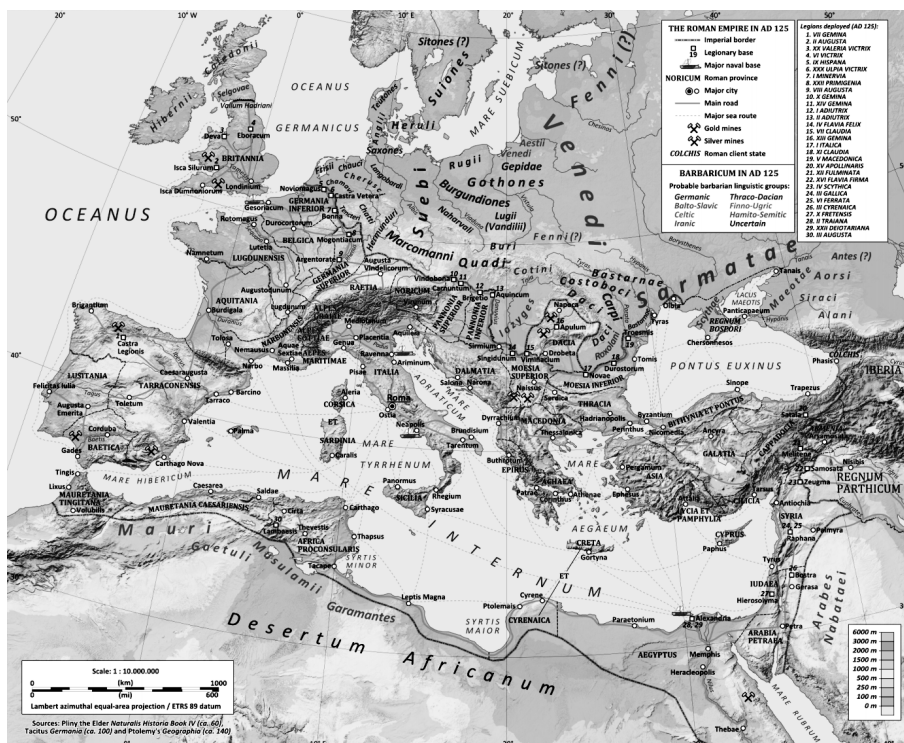
²⁸ Chaliand G., *Nomadic Empires*, New Brunswick, New Jersey & London 2007, s. 113.

Tab. Chronologia wydarzeń związanych z historią Sarmatów
od I wieku p.n.e. do IV wieku n.e.

Rok	Wydarzenie
107 p.n.e.	Roksolanowie wspierają Scytów w wojnie z miastami bosporańskimi, ale zostają pokonani przez wojska Mitrydatesa VI Eupatora.
16 p.n.e.	Awangarda Sarmatów uderza na limes nad dolnym Dunajem. Atak zostaje odparty przez Rzymian.
50 n.e.	Kontyngent Jazygów wspiera Kwadów, germańskie plemię podporządkowane Rzymowi w wojnie z rywalizującymi plemionami.
69 n.e.	Około 9000 roksolańskich jeźdźców zostaje pobitych w Mezji przez Legion III Gallica.
92 n.e.	Jazygowie, Kwadowie i Markomanowie najeżdżają Panonię i rozbijają Legion XXI Rapax.
101/102 n.e.	Roksolanie wspierają Daków w wojnie z Trajanem.
167–180 n.e.	Jazygowie wspierają Germanów przeciwko Rzymowi w czasie wojen markomańskich.
173/174 n.e.	Jazygowie najeżdżają Panonię, ale zostają pokonani przez Marka Aureliusza w czasie „Bitwy na zamrożonym Dunaju”.
175 n.e.	Jazygowie zawierają pokój z Rzymem. Sarmaci przekazują jako zakładników 8000 wojowników, z czego 5500 trafia do Brytanii.
236–236 n.e.	Po pokonaniu Jazygów Maksymilian Trak przyjmuje tytuł <i>Sarmaticus Maximus</i> .
282 n.e.	Jazygowie zostają pokonani w Panonii przez cesarza Karusa.
297 n.e.	Sarmacki kontyngent walczy u boku cesarza Galeriusza z Persami.
334 n.e.	Niewolnicy naddunajskich Sarmatów wzniesają bunt i nazywają siebie „Limigantes”.
358–359 n.e.	„Wolni Sarmaci” buntują się przeciwko Rzymowi, mimo kapitulacji zostają wymordowani z rozkazu Konstancjusza II.

Źródło: R. Brzeziński, M. Mielczarek, *Men-at-arms. The Sarmatians 600 BC–AD 450*, Oxford 2002, s. 3.

Ryc. 3. Mapa Imperium Rzymskiego około 125 roku n.e.,
siedziby Sarmatów nad Morzem Czarnym

Źródło: Fundacja WikiMedia, [online] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/Roman_Empire_125.png [dostęp: 10.08.2015].

Nizinie Węgierskiej. Alanowie weszli w sojusz z Gotami, a następnie razem z Wandalami i Swebami, w noc sylwestrową 406 roku po Chrystusie, przekroczyli Ren, po czym wędrując przez Galię i Hiszpanię, osiedlili się w Afryce, zakładając państwo, którego król tytułował się *Rex Vandalorum et Alanorum* (Król Wandalów i Alanów). Cześć Alanów pozostała na północnym Kaukazie, uczestnicząc w wydarzeniach okresu średniowiecza, jak najazdy Awarów czy Mongołów. Współcześni Osetyńcy uważani są za potomków Alanów²⁹.

RELIGIA, KULTURA I MILITARIA SARMATÓW

Sarmaci dzielili wiele elementów kultury z innymi ludami irańskimi, jednak pewne cechy były dla nich unikalne. Niewątpliwie Sarmaci perfekcyjnie opanowali rzemiosło wojenne, a na ich kawalerii wzorowali się Rzymianie i Partowie³⁰. Szczególnie groźną formacją, oprócz typowych dla ludów stepowych konnych łuczników, była ciężka kawaleria. Szarża ciężkozbrojnych jeźdźców uzbrojonych we włócznie nazywane *contus* (ryc. 4), których zbroja osłaniała nie tylko tułów, ale i częściowo ręce i nogi, była szczególnie efektywna w przełamywaniu linii słabo zdyscyplinowanej piechoty (na przykład germańskiej).

Trudnym zadaniem jest rekonstrukcja religii sarmackiej. Z przekazów wiemy, że Sarmaci mieli dużo bardziej wojownicze nastawienie niż Scytowie i mieli czcić „miecz jako symbol boga wojny”³¹. Niewątpliwie wyjątkowy był zwyczaj chowania kobiet z bronią, przez co antyczni historycy wywodzili pochodzenie tych koczowników od Amazonek. Zmarły ułożony był z głową skierowaną na południe. Sama komora była niekiedy wysypana kredą, a dary grobowe złożone były obok ciała³².

W kulturze materialnej sarmatów, zwłaszcza w zdobnictwie, często występowały dwa style: zwierzęcy, typowy dla innych koczowników, i typowo sarmacki styl złoto-turkusowy³³. Kompozycja ozdób Sarmatów stała się bardziej statyczna, a ornamentyka bardziej dopracowana. Innowacją ze strony Sarmatów było wprowadzenie do przedstawień elementów krajobrazu, również w tym czasie zaczęto używać kamieni półszlachetnych, jak na przykład turkus, do produkcji biżuterii³⁴.

²⁹ K. Kennard, *The Racial Derivation of the Ossetes*, „American Anthropologist” 1907, Vol. 9 (2).

³⁰ E. Hildinger, op. cit., s. 47.

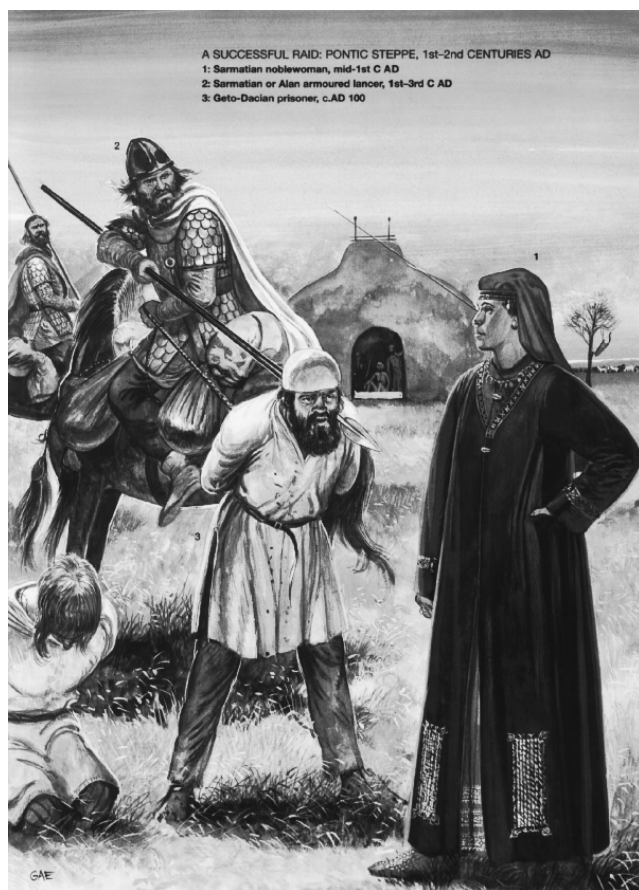
³¹ Ibidem.

³² E. Lubo-Lesnichenko, *The Huns, Third Century BC to Sixth Century AD*, [w:] *Nomads of Eurasia*, ed. V. Basilov, Los Angeles 1989, s. 41.

³³ Ibidem.

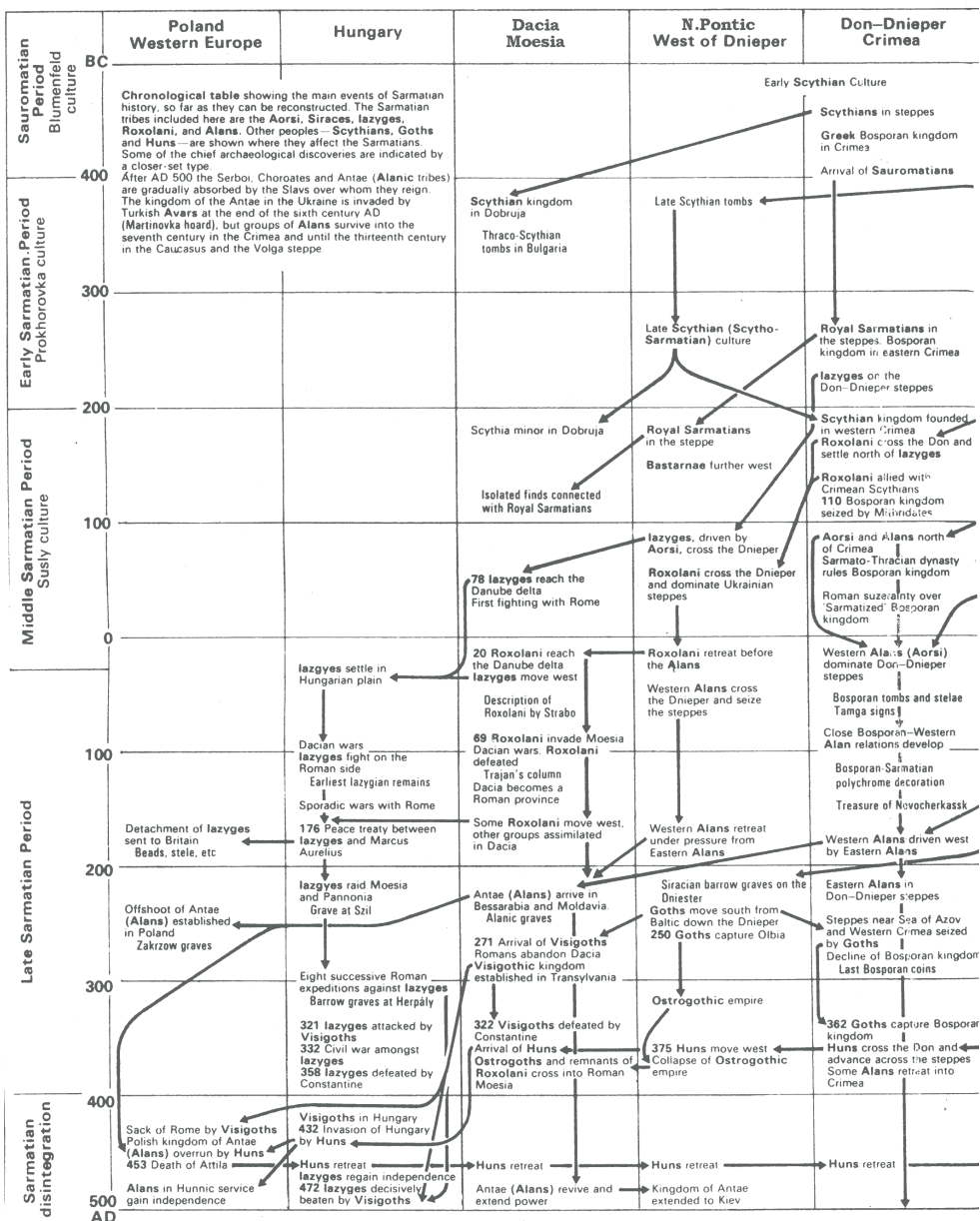
³⁴ A. Namerowa, *Selected Jewelry Imports from the Sarmatian Grave No. 18, Noga-ichik*, „ANODOS Studies of the Ancient World” 2011, Vol. 11.

Ryc. 4. Wojownik sarmacki wracający z udanej wyprawy wojennej.
Step pontyjski, I/II wiek n.e.

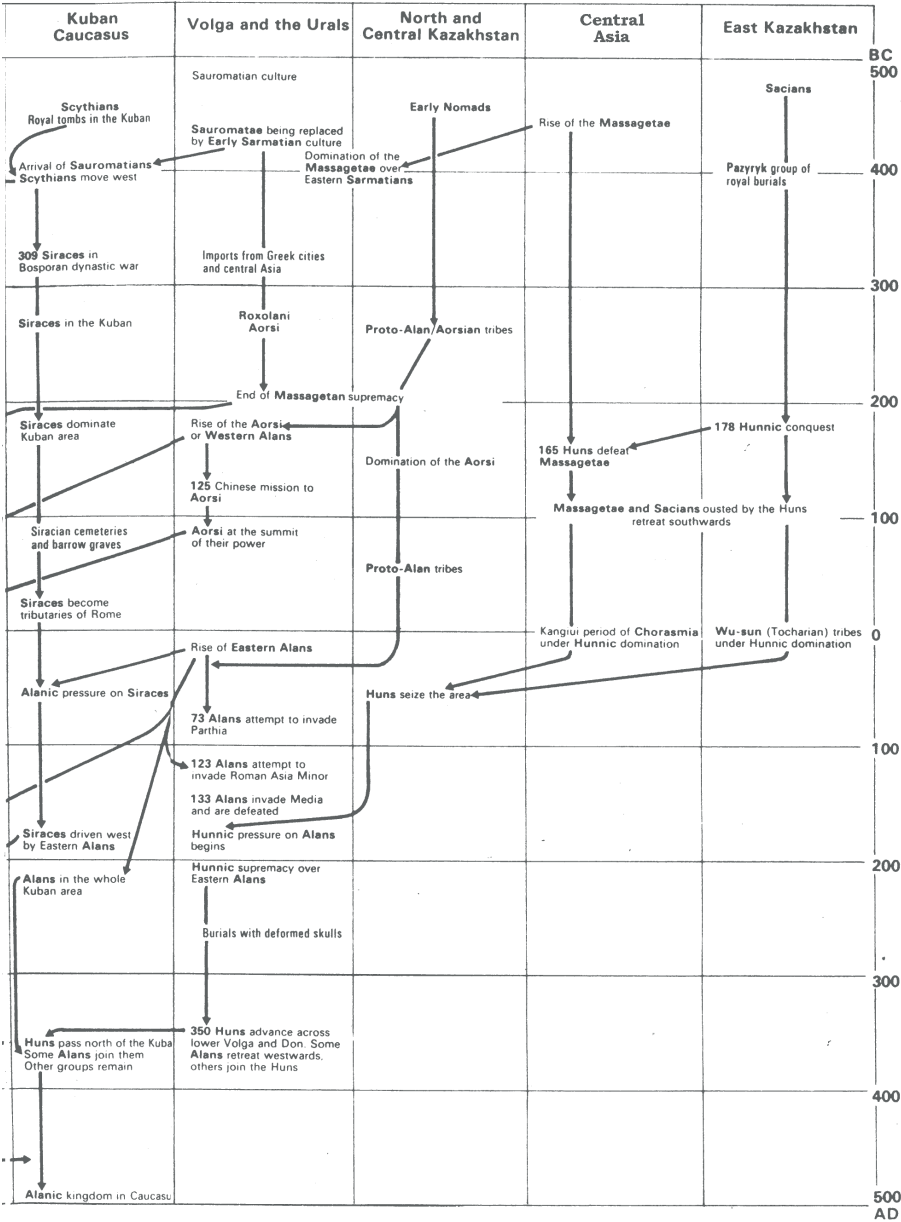
Źródło: R. Brzeziński, M. Mielczarek, *Men-at-arms*.
The Sarmatians 600 BC–AD 450, Oxford 2002, s. 25.

Ryc. 5. Graficzne przedstawienie

Źródło: T. Sulimirski, *The*

historii plemion sarmackich

Sarmaci byli otwarci na nowe prądy w kulturze i chętnie adaptowali pewne elementy kultury od swoich sąsiadów, a ich sąsiedzi pozostawali pod wpływem kultury sarmackiej. Widać to szczególnie na pograniczu z Królestwami Bospo-
rańskimi, gdzie element sarmacki był obecny nawet w najwyższych warstwach greckiego społeczeństwa³⁵.

WPŁYWY WSCHODNIE W KULTURZE SARMATÓW

Sarmaci, których ojczyzna leżała w Azji Środkowej, dość wcześnie spotkali się z cywilizacją chińską. Widoczne jest to w materiale archeologicznym, wiele zabytków odnalezionych na terenach zamieszkałych przez Sarmatów wyprodukowanych było w Chinach bądź było naśladownictwem wyrobów z Państwa Środka³⁶. Koczownicy brali udział w wymianie handlowej pomiędzy Chinami i Azją Środkową a krajami basenu Morza Śródziemnego, co było spowodowane między innymi brakiem długotrwałych konfliktów na terenie Wielkiego Stepu³⁷. Tak zwana północna odnoga Szlaku Jedwabnego biegła przez ziemie Sarmatów, a jej punktem końcowym, z którego towary były następnie sprzedawane dalej, bądź do obszaru basenu Morza Czarnego, bądź w głąb środkowo-europejskiego Barbaricum, było greckie miasto Tanais (stgr. Τάναϊς). Zabytki archeologiczne świadczące o tej wymianie można podzielić na kilka grup.

Pierwszą grupą zabytków chińskiego pochodzenia są brązowe lustra (ryc. 6). Tradycja wykonywania brązowych lusterek w Chinach sięga neolitu³⁸. Klasyczne lustra z okresu dynastii Han (206 p.n.e.–220 n.e.) były z jednej strony wypolerowane, z drugiej bogato zdobione. Lustra znalezione na ziemiach Sarmatów pochodzą z grobów z okresu środkowo- i późnosarmackiego, nieznane są z grobów wczesnosarmackich. Najwięcej lusterek odnaleziono na terenie współczesnego obwodu donieckiego, znane są również z innych części Ukrainy, na przykład z miejscowości Hłobyne (ukr. Глобине) w obwodzie połtawskim³⁹. Simonenko zwraca uwagę, że większość lusterek zostało wyprodukowanych w II bądź I wieku p.n.e., a ich znaleziska wiążane są z pochówkami datowanymi na pierwsze wieki naszej ery⁴⁰. Może to dowodzić, że lustra nie były towarem, którym handlo-

³⁵ A. Bell-Fialkoff, *The Last of the Iranians*, [w:] *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe*, ed. A. Bell-Fialkoff, London 2000, s. 208.

³⁶ A. Simonenko, *Chinese and East Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region*, "Silk Road Art and Archaeology" 2011, Vol. 7, s. 53.

³⁷ H. Uhlig, op. cit.

³⁸ L. S. Yang, 1947, *A Note on The So-called TLV Mirrors and The Game Liu-po*, "Harvard Journal of Asiatic Studies" 1947, Vol. 9, No. 3/4

³⁹ I. M. Kulatova, *Lusterko*, „Poltavski Arheologichny Zbirnyk”, Połtawa 1995, s. 165.

⁴⁰ A. Simonenko, op. cit., s. 56.

wano, lecz raczej prestiżowym obiektem, który przechodził z pokolenia na pokolenie, a następnie był składany do grobu z co znamienitszym przedstawicielem rodu. O prestiżowym charakterze tej grupy zabytków mogą również świadczyć liczne lokalne imitacje. Drugą grupą importowanych luster są lustra baktryjskie. Do tej pory archeolodzy odkryli cztery nieuszkodzone lustra pochodzące z Baktrii: trzy w dorzeczu Bohu i nad dolnym Dnieprem (Radionovka, obwód dniepropietrowski; Trajany, obwód kirowohradzki; Kowaliovka, obwód mikołajowski), jeden na Krymie (Nyżniohirśkyj) i fragmenty piątego pod Mariupolem (ukr. Маріуполь, obwód doniecki) nad Morzem Azowskim. Wymiana tych luksusowych przedmiotów poświadcza więzi handlowe pomiędzy północnym wybrzeżem Morza Czarnego a Baktrią⁴¹.

Kolejną grupą artefaktów, która potwierdza kontakty pomiędzy północnym Pontem a Azją, są monety⁴². Monety, które znajdowane są w rejonie Morza Czarnego, to emisje królestwa Greków Baktryjskich, których państwo znajdowało się w sercu Azji (współczesny Afganistan, północne części Pakistanu i przyległe terytoria Uzbekistanu i Tadżykistanu). Znaleźiska tych monet pochodzą z greckich miast północno-zachodniej części basenu Morza Czarnego. Są to emisje bądź imitacje monet Eukratydesa I, baktryjskiego króla⁴³. Równocześnie w Azji Centralnej znajdowane są monety miast nadczarnomorskich⁴⁴. Dowodzi to handlu pomiędzy Baktrią a wybrzeżem Morza Czarnego, w którym uczestniczyli Grecy, a który musiał odbywać się poprzez ziemie Sarmatów. Możliwe są dwa szlaki, którymi równolegle mógł odbywać się handel. Pierwszy, na co wskazują znaleźiska podobnych monet z Gruzji i Azerbejdżanu, przebiegał przez Kaukaz, a następnie przez północą Medię. Alternatywna droga, którą mogły docierać monety, jak również inne towary, wiodła przez obszary nad dolną Wołgą i południowy Ural.

Towarem eponimicznym dla sieci szlaków handlowych, które w pierwszych wiekach naszej ery łączyły Azję z Europą, był produkowany w Chinach jedwab. Ślady tej luksusowej tkaniny są znane z wielu bogatych pochówków, takich jak Sokolova Mogila⁴⁵. Niestety znaleźiska jedwabiu są bardzo rzadkie, ale może być to wytłumaczone szybkim rozkładem tego organicznego materiału. Innym chińskim towarem, który był eksportowany na Zachód, były wybory z laki. Nie-

⁴¹ M. J. Olbrycht, *Die Seidenstraße in der Geschichte der Antike*, [w:] *Die Krim. Goldene Insel im Schwarzen Meer. Begleitbuch zur Ausstellung in Bonn*, Darmstad 2013.

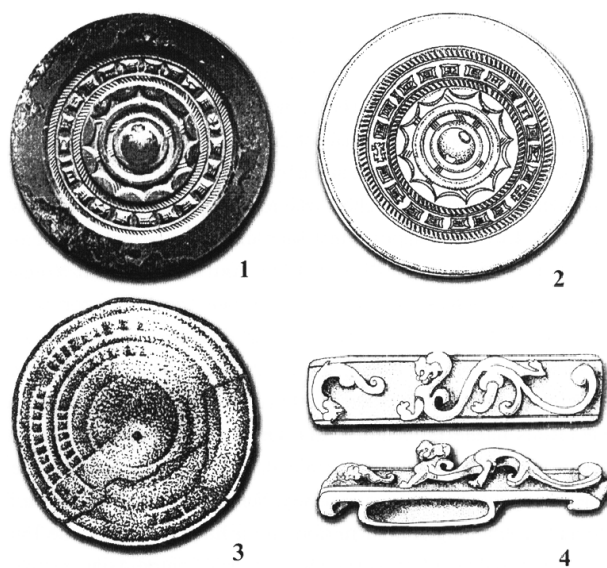
⁴² M. Mielczarek, *Remarks on the Numismatic Evidence for the Northern Silk Route*, [w:] *Studies in Silk Road Coins and Culture: Papers in Honour of Professor Ikuro Hirayama on his 65th Birthday*, eds. K. Tanabe, J. Cribb and H. Wang, The Institute of Silk Road Studies, Kamakura 1997.

⁴³ Ibidem, s. 132.

⁴⁴ Ibidem.

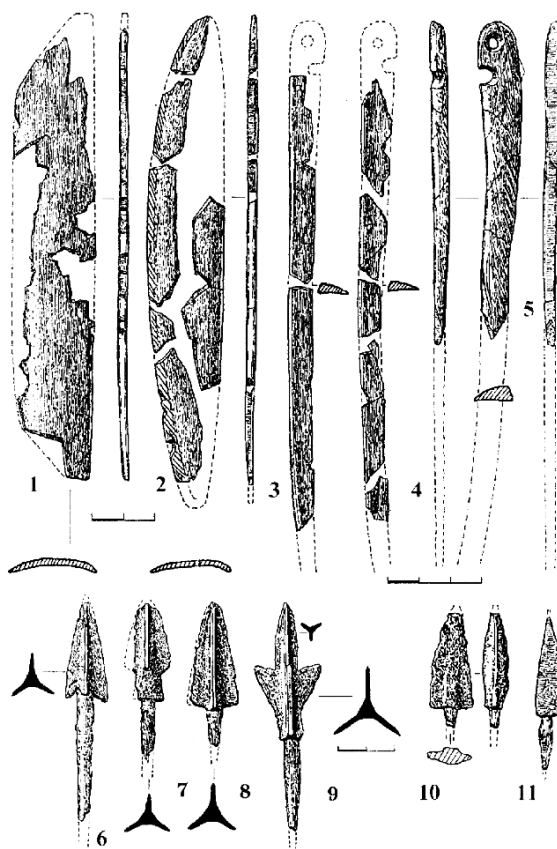
⁴⁵ A. Simonenko, op. cit., s. 59–60.

Ryc. 6. Zabytki 1–3: Znaleziska chińskich luster z terenu Ukrainy

Źródło: A. Simonenko, *Chinese and Eas Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region*, "Silk Road Art and Archaeology" 2011, Vol. 7, s. 55.

Ryc. 7. Fragmenty łuku i groty strzał z kurhanu w Porogach

Źródło: A. Simonenko, *Chinese and Eas Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region*, "Silk Road Art and Archaeology" 2011, Vol. 7, s. 61.

wątpliwie najlepiej zachowanym zabytkiem tego typu jest dwukomorowa skrzyneczka znaleziona w bogatym kobiecym pochówku w Ust'-Al'ma na Krymie. Skrzyneczka ta zawierała przybory kosmetyczne z kości, szkła i alabastru⁴⁶.

Przedostatnią grupą zabytków wartą omówienia jest broń wschodniej proveniencji. Pierwszym zabytkiem, który mógłby rzuć światło na to zagadnienie, jest miecz z kurhanu Roshava Dragana w obwodzie Stara Zagora (bułg. Стара Загора) w Bułgarii⁴⁷. Sarmacki miecz paradny został znaleziony w grobie trackiego oficera armii rzymskiej. Zabytek ten trafił na tereny współczesnej Bułgarii najprawdopodobniej jako trofeum. Nefrytowa i chalcedonowa dekoracja pochwy jednoznacznie świadczy o chińskim pochodzeniu tego zabytku. Kolejny kurhan, w którym znaleziono wschodnie uzbrojenie, znajduje się we wsi Porogi w obwodzie winnickim (Ukraina). W skład inwentarza tego grobowca wchodził łuk refleksyjny określany jako huński bądź Xiongnu. Drewniane części łuku uległy znacznemu rozkładowi, jednak do naszych czasów zachowała się kościana okładzina. Najbliższe analogie do tego typu łuków występują na ziemiach łączonych z ojczyzną koczowniczych Xiongnu – w Mongoli, Tuwie i na Zabajkale. W Porogach znaleziono również liczne groty strzał (ryc. 7). Według Simonenki stosunkowo mała liczba tego typu łuków może świadczyć o tym, że były kupowane lub były darami⁴⁸.

Ostatni zbiór zabytków, które mogą poświadczyć o wpływie cywilizacji Wschodu na Sarmację, to elementy ozdobne w charakterystycznym stylu, wykonane z turkus i złota (*tuquoise-golden*). Zabytki tego typu, znajdowane między innymi w kurhanach w Porogach, Nogaichikach czy Zaporozu, mają chińskie (na przykład rogi gryfa, smoki) bądź baktryjskie cechy stylistyczne⁴⁹.

WNIOSKI

Przedstawione powyżej źródła historyczne i archeologiczne utwierdzają w przekonaniu, że Sarmaci brali udział w transkontynentalnej wymianie handlowej. Większość zabytków to przedmioty o charakterze prestiżowym, takie jak broń, lustra czy jedwab. Simonenko zwraca uwagę, że posiadanie obiektów o wschodnim pochodzeniu mogło być związane z podkreśleniem przywiązania do „krajiny przod-

⁴⁶ Y. P. Zaitsev, *A Case for Papyri from the Necropolis at Ust'-Al'ma in the South-western Crimea*, "Ancient Civilizations from Scythia to Siberia" 2008, Vol. 14 (1), s. 4.

⁴⁷ A. Simonenko, B. I. Lobaj, *Sarmaty Severo-Zapadnogo Pricernomor'ja v I v. do n.e.*, Kijów 1991, s. 39; J. Werner, *Chinesischer Schwertraggügel der Han-Zeit aus einem thrakischen Häuptlingsgrab von Čatalka (Bulgarien)*, "Germania" 1994, Vol. 72.

⁴⁸ A. Simonenko, op. cit., s. 62.

⁴⁹ Ibidem, s. 64–65.

ków”, co miało znaczenie dla podtrzymania odrębności zdobywców na nowo zajętych terenach. Sarmaci, poprzez podbój stepów nadczarnomorskich i narzucenie zwierzchności miastom greckim, mogli być również pośrednikami w wymianie handlowej pomiędzy Europą a Chinami. Poświadczają to zarówno wzmianki u rzymskich autorów⁵⁰, jak również znaleziska monet. Należy jednak pamiętać, że północna odnoga Szlaku Jedwabnego pozostawała w cieniu szlaku, który wiódł przez pustynię Talka Makan, Baktріę i Persję do rzymskich portów Lewantu.

Autor dziękuje pani Monice Kamińskiej za pomoc w tłumaczeniu tekstów z języka rosyjskiego, jak również pani Emilii Smagur za owocne dyskusje.

THE SARMATIANS AND THEIR ROLE IN INTERCONTINENTAL TRADE EXCHANGE IN THE ANTIQUITY

“The Silk Roads” is the term describing a mesh of trade networks that connected Asia and Europe since the Late Bronze Age. The best-known branch, which crystallized around the I century BC, led from the capital of the Han China – Chang’an through Taklamakan Desert and northern Persia to Roman trade ports in the Levant region. However, this route was supplemented by another land and maritime trade routes. The article focuses on the Silk Roads branch in the Northern Black Sea area and its influences on the population that ruled those lands – the Sarmatians. Numerous artifacts of eastern origins or local imitations reveal the importance of Central- and East-Asian impression and allow the archaeologists to trace the mobility of the trade goods in ancient Europe and Asia.

KEYWORDS

The Sarmatians, Black Sea basin, the Silk Road, bronze mirrors, Sino-European trade

BIBLIOGRAFIA

1. Bell-Fialkoff A., *The Last of the Iranians*, [w:] *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe*, ed. A. Bell-Fialkoff, London 2000.
2. Brzeziński R., Mielczarek M., *Men-at-arms. The Sarmatians 600 BC–AD 450*, Oxford 2002.
3. Chaliand G., *Nomadic Empires*, New Brunswick, New Jersey & London 2007.
4. Harmatta J., *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, [w:] *Acta Universitatis De Attila Jozsef Nominatae, Acta Antiqua et Archaeologica*, Tomus XIII, Szeged 1970.
5. Hildinger E., *Warriors of the Steppe. A Military History of Central Asia 500 BC to 1700 AD*, Cambridge 2001.

⁵⁰ M. Mielczarek, op. cit., s. 134.

6. Khazanov A., *Nomads and the Outside World*, Madison, WI and London 1994.
7. Kennard K., *The Racial Derivation of the Ossetes*, "American Anthropologist" 1907, Vol. 9 (2), s. 276–286.
8. Kulatova I. M., *Lusterko*, [w:] *Poltavski arheologichny zbirnyk*, Połtawa 1995, s. 165.
9. Olbrycht M. J., *Die Seidenstraße in der Geschichte der Antike*, [w:] *Die Krim. Goldene Insel im Schwarzen Meer. Begleitbuch zur Ausstellung in Bonn*, Darmstad 2013, s. 67–87.
10. Lubo-Lesnichenko E., *The Huns, Third Century BC to Sixth Century AD*, [w:] *Nomads of Eurasia*, ed. V. Basilov, Los Angeles 1989.
11. Mielczarek M., *Remarks on the Numismatic Evidence for the Northern Silk Route*, [w:] *Studies in Silk Road Coins and Culture: Papers in Honour of Professor Ikuo Hirayama on his 65th Birthday*, eds. K. Tanabe, J. Cribb and H. Wang, The Institute of Silk Road Studies, Kamakura 1997, s. 131–147.
12. Namerowa A., *Selected Jewelry Imports from the Sarmatian Grave No. 18, Noga-ichik*, "ANODOS Studies of the Ancient World" 2011, Vol. 11, s. 213–222.
13. Simonenko A., *Chinese and East Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region*, "Silk Road Art and Archaeology" 2011, Vol. 7, s. 53–73.
14. Simonenko A., Lobaj B. I., *Sarmaty Severo-Zapadnogo Pricernomor'ja v I v. do n.e.*, Kijów 1991.
15. Sulimski T., *The Sarmatians*, New York 1970.
16. Tacyt, *Dzieła*, tłum. S. Hammer, Warszawa 2004.
17. Шукин М. Б., *Царство Фарзоя. Эпизод из истории северного Причерноморья*, Сообщения Государственного Эрмитажа, XLVII, Ленинград 1982, s. 35–38.
18. Шукин М. Б., *Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе*, „Советская Археология”, 1, 1989, s. 70–83.
19. *The Periplus of the Erythraean Sea*, trans. L. Casson, Princeton 1989.
20. Uhlig H., *Jedwabny Szlak*, Warszawa 2007.
21. Yang L. S., 1947, *A Note on The So-called TLV Mirrors and The Game Liu-po*, "Harvard Journal of Asiatic Studies" 1947, Vol. 9, No. 3/4, s. 202–206.
22. Wade C. M., Giulotto E., Sigurdsson S. et al., *Genome Sequence Comparative Analysis, and Population Genetics of the Domestic Horse*, "Science" 2009, Vol. 326, No. 5954, s. 865–867.
23. Waugh D., *Richthofen's "Silk Roads": Toward the Archaeology of a Concept*, "The Silk Road" 2007, Vol. 5, No. 1, s. 1–10.
24. Werner J., *Chinesischer Schwertraggügel der Han-Zeit aus einem thrakischen Häuptlingsgrab von Čatalka (Bulgarien)*, "Germania" 1994, Vol. 72, s. 1–2.
25. Виноградов Ю. Г., *Очерк военно-политической истории сарматов в I н.э. Вестник древней истории*, № 2, 1994, [za:] <http://annales.info/sarmat/1v/sarmates.htm> [dostęp: 16.05.2013].
26. Zaitsev Y. P., *A Case for Papyri from the Necropolis at Ust'-Al'ma in the South-western Crimea*, "Ancient Civilizations from Scythia to Siberia" 2008, Vol. 14 (1), s. 67–83.